UOT 101.1
https://doi.org/10.30546/ifs.2026.2.47.1046

SOSİAL VƏ PEDAQOJİ TƏHSİLİN TRANSFORMASİYASININ ANTROPOLOJİ ƏSASLARI

Polad Mədədov
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoli Universiteti, **Azərbaycan**
poladmededov@gmail.com
https://orcid.org 0000–0001–6549–6831

Nizami Quliyev
riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoli Universiteti, **Azərbaycan**
nizamiguliyev8@gmail.com
https://orcid.org/0000–0001–6549–6831

Xülasə. Məqalədə cəmiyyətin inkişafı üçün sosial-mədəni potensial kimi, antropoloji prinsiplərə əsaslanan müasir humanitar təhsilin transformasiyasının nəzəri və metodoloji təhlili verilir. Sosial və humanitar təhsil fəlsəfi və antropoloji əsaslara malik sosial-mədəni layihənin məkanı kimi təqdim olunur. Həmçinin sosial iş fərdin və cəmiyyətin rifahına nail olmaq və bunun üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə onun sosiallaşmasının təşviqinə yönəlmiş cəmiyyətin sosial fəaliyyətinin bir növü kimi nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: təhsildə fəlsəfi və antropoloji layihə, təhsil məkanı, metodologiya, peşəkar səriştə.

ANTHROPOLOGİCAL FOUNDATİONS OF THE TRANSFORMATİON OF SOCİAL AND PEDAGOGİCAL EDUCATİON

Polad Madadov, Nizami Guliyev

Abstract. The article provides a theoretical and methodological analysis of the transformation of modern humanitarian education based on anthropological principles which are regarded, as a socio-cultural potential for the development of society. Social and humanitarian education is presented as a space for a socio-cultural project with philosophical and anthropological foundations. The main goals of social and pedagogical education are formulated as achievable through the consideration of two types of laws: existential and cultural-historical aspects are analyzed. Social work is also considered a form of social activity aimed at promoting the socialization of individual and society, ensuring their well-being and creating favorable conditions for their development.

Keywords: philosophical and anthropological project in education, educational space, methodology, professional competence.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Полад Мададов, Низами Гулиев

Резюме. В статье представлен теоретико-методологический анализ трансформации современного гуманитарного образования на основе антропологических принципов как социо-культурного потенциала развития общества. Социально-гуманитарное образование рассматривается как пространство для реализации социокультурного проекта с философскими и антропологическими основами. Сформулированы основные цели социально-педагогического образования, достижимые при соблюдении двух типов закономерностей - экзистенциальных и культурно-исторических. Также рассматривается социальная работа как вид общественной деятельности, направленной на содействие социализации личности и общества в целях достижения их благополучия и создания благоприятных для этого условий.

Ключевые слова: философско-антропологический проект в образовании, образовательное пространство, методология, профессиональная компетентность

Sivilizasiya inkişafının iki növü arasında dönüş nöqtəsində dayanan bəşəriyyət qaçılmaz olaraq fərdlərin dinamik şəkildə dəyişən mövcudluq şəraitinə tam daxil olmasını asanlaşdıran sosial-mədəni mexanizmlərin seçimi ilə üzləşir. Bu, sosial və humanitar düşüncənin təhsil problemlərinə davamlı marağını izah edir. Hazırki formasında əsasən məhsuldar potensialı əvəz etməyə yönəlmiş reproduktiv, sosiallaşdırıcı fəaliyyət kimi formalaşan təhsil, getdikcə fərdi və kollektiv kimliyin humanist idealının itirilməsi ilə qismən fərdin yetərliliyinə yönəlmiş sənaye cəmiyyətinin əlavəsinə çevrilir.

Cəmiyyətin təhsil sahəsindəki bu vəziyyət, postmodernizmin nümayəndələri tərəfindən daha sərt şəkildə "insanın ölümü" kimi xarakterizə edilən antropoloji böhran haqqında məşhur tezisi təsdiqləyir və bu, vahid bir insan, hərtərəfli və ahəngdar inkişaf etmiş bir şəxsiyyət ideyasını müdafiə edən humanist fəlsəfənin uğursuzluğundan danışmağa əsas verir.

Müasir cəmiyyətdə təhsilin hazırki vəziyyətini qeyd edən bir çox tədqiqatçılar poliparadiqmatik təhsil reallığının yaranmasına səbəb olan təhsil konsepsiyalarının plüralizminə işarə edirlər. Müəyyən bir mərhələdə inkişaf potensialı təminatı olsa da, bu vəziyyət sosial ingibitor kimi çıxış etməyə başlayır, innovativ potensialın zəruri kritik kütləsini dağıdır və çox ehtiyac duyulan transformasiya impulsuna əhəmiyyətli dərəcədə maneə törədir. Cəmiyyətin uzunmüddətli inkişaf ehtiyacları ilə təhsildə onları ödəmək qabiliyyəti arasındakı artan ziddiyyətləri ahəngdar şəkildə həll edə bilən substantiv bir model müəyyən etmək zərurəti aktuallaşır.

Bu baxımdan, sosial və mədəni mərkəzçiliyin çatışmazlıqlarını aradan qaldıran və bu yanaşmaların üstünlüklərini sintez edən müasir antropoloji paradiqma təhsil fəaliyyətinin pedaqoji əsaslarını dəyişdirmək üçün əsas kimi getdikcə daha cəlbedici hala gəlir. Bu, peşə təhsilinin əsas məqsədini sərişẗəli, məsuliyyətli, peşəsində peşəkar və əlaqəli sahələri yaxşı bilən, dünya səviyyəsində öz ixtisası üzrə effektiv işləməyə qadir olan və davamlı peşəkar inkişafa, sosial və peşəkar mobilliyə hazır olan ixtisaslı və rəqabətədavamlı işçilərin hazırlanması kimi müəyyən olunan "Təhsilin Modernləşdirilməsi Konsepsiyası"nın tələblərinə tam uyğundur.

Müasir antropoloji paradiqma bir tərəfdən elm və təhsil, digər tərəfdən isə elm və mədəniyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqədə mövcud olan boşluqları aradan qaldırmağa qadirdir.

Təhsil fəaliyyətinin təşkili üçün əsasların yenidən müəyyən edilməsi ilk növbədə pedaqoji elm və müəllim hazırlığı sahəsinə təsir göstərir. Bu sahə təkcə prioritet deyil, həm də innovasiya və transformativ dəyişikliklərin dinamikasında üstün olan bir sahəyə çevrilməlidir və çevrilə bilər, çünki o, prinsipcə yeni peşəkar və pedaqoji mədəniyyətin formalaşması üçün tətikləyici amildir. Eyni zamanda, sosial münasibətlər sahəsində mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətcə yaxşılaşmasının xüsusi əhəmiyyətini qeyd etmək lazımdır.

Sosial pedaqoq institutunun tətbiqi cəmiyyətdə sosial pedaqogika üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasına olan təcili ehtiyacı nümayiş etdirir. Peşəkar sosial pedaqoji fəaliyyətin qısa dövrü ərzində təkcə sosial təhsil nəzəriyyəsi və təcrübəsinin inkişafına deyil, həm də sosial mütəxəssislərin şəxsiyyətinə, peşəkar iş hazırlığına, peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyətlərinə və pedaqoji mədəniyyət səviyyələrinə maraq artmışdır.

Bununla yanaşı, sosial müəllimlərin peşəkar hazırlığı ilə bağlı çoxsaylı tədqiqatlar əsasən təhsilin mövzu və texnoloji aspektlərinə yönəlmişdir. Hal-hazırda təhsil fəlsəfəsindəki mövcud problemlər pedaqoji prosesin antropologiyalaşdırılması kontekstində cəmiyyətin müasir tələblərinə cavab verən akmeoloji yönümlü mütəxəssis olan yeni sosial müəllimin peşəkar inkişafı üçün şərait yaradır.

Müasir müəllim təhsili problemlərinin effektiv həlli fəlsəfi əsasları, yəni təhsildə iştirak edənlərin fərdi və sosial xüsusiyyətlərini, ehtiyaclarını, qabiliyyətlərini və mənəvi potensialını aşkar edə bilən təhsil fəaliyyətinin antropoloji sintezi üçün ontoloji, epistemoloji və ideoloji ilkin şərtləri nəzərə almadan mümkün deyil.

Bütün bunlar, ilk növbədə müxtəlif humanitar fənlərdən və hər şeydən əvvəl, bəşəriyyətin ən ümumi elmi olan fəlsəfi antropologiyadan antropoloji bilikləri inteqrasiya edən və şərh edən pedaqoji antropologiya daxilində transformativ potensialın nəzəri şəkildə başa düşülməsinə ehtiyac olduğunu əhəmiyyətli dərəcədə vurğulayır.

Beləliklə, təhsilin inkişafının sosial-mədəni ehtiyacları tədqiq olunan problemin qeyri-kafi inkişaf səviyyəsi və eyni zamanda sosial fəlsəfə, fəlsəfi və pedaqoji antropologiya, akmeologiya və psixopedaqogikada müəyyən elmi ilkin şərtlərin olmasının aktuallığını müəyyən edir.

Təhsil, praktiki diqqət mərkəzində, cəmiyyətin inkişafı üçün sosial-mədəni potensial rolunu yerinə yetirən aparıcı sosial alətə çevrilməlidir. Keçmişin sosial vəziyyəti təhsildə fəlsəfi-antropoloji layihənin

yaradıcı inkişafına kömək edə bilmədi. Eyni zamanda, fəlsəfi və psixoloji-pedaqoji antropologiyanın ideoloji zənginliyini bir sıra fundamental prinsiplər təşkil edir:

1. İnsan özünü təmin edir, özünə dəyər verir və özünü öz “mən”inin müxtəlifliyində dərk edə bilir;
2. İnsan mənlikdir, fərd isə elmin həddi, lakin varlığın başlanğıc nöqtəsidir;
3. Şəxsi sosial müəyyən edir, lakin azad seçimlə əvvəlcədən müəyyən edilir;
4. Şəxsi insan daxilən ayrılmaz və fərdidir;
5. Bütöv şəxsiyyətin formalaşmasına insani dəyərlər dünyasına giriş yolu ilə nail olunur;
6. Dialoji anlaşmaya əsaslanır;
7. Təhsilin son, məzmunlu ilkin şərti dialoq iştirakçılarının mövqelərinin subyektivləşdirilməsidir ki, bu da özünün inkişafına səbəb olur;
8. Mənliyi dərk etməyin ən dərin şərtləri dəyərlər, məqsəd və mənalardır;
9. Formalaşma hərəkatında öz müqəddəratını sosial və ekzistensial təyinetmə prioritetdir;
10. Psixoloji dəstək təhsil subyektinin neqativ yadlaşmadan çıxması üçün zəruri məkan yaradır, seçim imkanı verir, cəmiyyətdə mövcud inkişafın və həyatın problemlərinin müstəqil şəkildə aradan qaldırılmasına köməklik göstərir.

Antropoloji elmi diskursun episentrində təhsilin özünütəsdiqinin real şəraitində real insan dayanır. Bu prosesin refleksiv şəkildə mənimsənilməsi metodu metodoloji holizm və sinergizmdir, insan varlığının bütün varlıq rejimlərində (psixosomatik, sosial, mədəni).

Təhsil məkanı özünü tanımaq, özünü kəşf etmək və özünü aşkar etmək yolu ilə "mən"in inkişafına təkan vermək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Sosiologiyada “mən” funksional-rol tərəfliliyinin, “sosial kimliyin” daşıyıcısıdır. Psixologiyada "Mən" müxtəlif modların daşıyıcısıdır: retrospektiv mənlik, faktiki mənlik, ideal mənlik və əks etdirən mənlik. Antropologiyada "Mən" subyektiv olaraq vahid unikal varlıqdır, özünə eyni mənlikdir. O, yalnız “başqasına” gedən yolda, “mən”lə “mən olmayan”ın qarşılıqlı əlaqəsi prosesində aşkarlanır.

Beləliklə, peşəkar pedaqoji təhsildə subyekt potensialının formalaşması aşağıdakı şərtlərlə təmin edilə bilər: diaqnostik monitorinqin humanist təşkili, pedaqoji prosesin monosubyektdən çoxsubyektli paradiqmaya yenidən yönəldilməsi, təhsil prosesinin məntiqinin hər bir təhsil subyektinin fərdi inkişaf məntiqi ilə üst-üstə düşməsi, qarşılıqlı əlaqənin dialoq xarakteri, anlaşma münasibətlərinin qurulması, bilik və texnologiyanın fənlərarası inteqrasiyası, təhsilin bütün mərhələlərində psixoloji və pedaqoji dəstəyin və fərdi dəstəyin təmin edilməsi.

Gələcək sosial sahə mütəxəssisinin təhsilin əsl subyektinə çevrilməsi üçün onun daim fərdi və şəxsi yaradıcılıq təcrübəsi ilə zənginləşməsi, özünüdərk, özünügerçəkləşdirmə, özünüinkişaf etdirmədə və sosial sahədə və fərdi akme-fəaliyyətdə şəxsi və peşəkar potensialın təkmilləşdirilməsi mexanizmlərinin formalaşdırılması lazımdır.

Antropoloji yanaşmanın dirçəlişini zəruri edən yeni bir mərhələ, ümumilikdə cəmiyyətdə və xüsusən də təhsildə köklü dəyişikliklərə ehtiyacın 1980-ci illərin ikinci yarısında ortaya çıxan güclü sosial-pedaqoji hərəkatın öz ifadəsini tapması ilə ortaya çıxdı. Bu hərəkat tərəfindən gerçəkləşdirilən pedaqoji konsepsiyanın əsasını təhsil və təlimin əsas ideyası, məqsədi və vasitəsini özündə ehtiva edən əməkdaşlıq təşkil edirdi. Bu "əməkdaşlıq pedaqogikası"nın əsasında isə tələbələrlə yeni münasibətlər təşkili, təhsilə məcburiyyət tətbiqinin aradan qaldırılması və onların mövzunu mənimsəməyə yönəlmiş birgə işə və yaradıcı qarşılıqlı əlaqəyə cəlb edilməsi dururdu. Bu "əməkdaşlıq pedaqogikası"nın ən vacib elementlərindən biri tələbəyə fərdi yanaşma idi. Uşağa yönəlmiş "əməkdaşlıq pedaqogikası" ideyası uşağın öyrənilməsini nəzərdə tuturdu və pedaqoji antropologiyanın dirçəlişinə doğru ilk addım idi.

Pedaqoji antropologiya müzakirə mövzusuna çevrilmişdir: bir tərəfdən, insanın təhsil və təlim baxımından müxtəlif bilikləri ümumiləşdirən, insanın təhsilverən və öyrənən kimi vahid və sistemli bir anlayışını təmin etmək üçün hazırlanmış müstəqil pedaqogika sahəsinə ehtiyac kontekstində; digər tərəfdən, nəzəri-pedaqoji, fəlsəfi-antropoloji və humanist biliklərin sintezinə əsaslanan Qərbi Avropa humanitar elmləri tədqiqatlarında xüsusi bir istiqamətin tədqiqi kontekstində.

Nəticə etibarilə, pedaqoji antropologiyaya artan maraq, humanitar elmlərdə bu günə qədər toplanmış biliklər vahid nəzəri konstruksiyaya bağlanmadığı və buna görə də sanki təkbaşına mövcud olduğu, faktiki təhsil prosesində nəzərə alınmadığı, fərdi mərkəzli yeni təhsil paradiqmasını inkişaf etdirmək zərurətindən irəli gəlir.

Bu baxımdan, təhsilin paradiqmatik transformasiyası ilə irəli sürülən obyektiv tələblər toplusu, transformasiya proseslərinin dinamikası potensialı kimi, pedaqoji antropologiya prinsipləri ilə əlaqəli olaraq ətraflı təhlil edilir. Pedaqoji şərtlərin təhsil mənasının etimoloji əsasına - "imic yaradılmasına"

uyğun olaraq optimal təhsil sistemi qurmaq üçün zəruri və kifayət qədər sosiomədəni parametrlərə nə dərəcədə uyğun olduğu müəyyən edilir. Fərdin sosiallaşması və fərdiləşməsi (ünsiyyət və təcrid) arasındakı ziddiyyətin həllinin xüsusi təşkil olunmuş forması kimi təhsil məkanının yaradılması zərurəti barədə mövqe əsaslandırılır və antropo-akmeoloji yanaşmaya əsaslanaraq bu qarşılıqlı təsirli proseslərin mexanizmlərinin dolayı pedaqoji idarə olunması üçün imkan yaradır.

Bu əsasda antropoloji-akmeoloji yanaşma konsepsiyası ilə daha tam uyğunlaşan real həyatın hadisəliliyinə əsaslanan təhsil məkanının məhdudiyyətlərini aradan qaldırmaq ideyası irəli sürülür. Məsələ burasındadır ki, insanın dünya ilə qarşılıqlı təsiri mədəniyyət vasitəsilə həyata keçirilir və bu da mədəni cəhətdən uyğun, yəni mədəni və təhsil baxımından vacib olan bir təhsil məkanının təşkilini zəruri edir. Belə bir halda, müəyyən bir mədəni vəziyyətin substantiv mahiyyəti xüsusi təşkil olunmuş bir məkanda təkrarlanır, struktur və substantiv forma verilir. Məhz bu mahiyyət mədəni potensialın təhsil fəaliyyətinin dinamikasına çevrilməsini asanlaşdırır, təhsil prosesi mədəniyyətin sosiokodunun açarı kimi idrak və transformasiya üsuluna yiyələnmək imkanı təqdim edir (və zəruriliyini nəzərdə tutur).

Pedaqoji təhsilin təşkilinə vahid yanaşma inteqrativ pedaqogikanın ümumi məqsədlərinin müəyyən edilməsi kontekstində nəzərdən keçirilir. Bu sistem, təhsilin subyektləri kimi fərdlərin inkişaf etdirilməsi, yeni sosiomədəni şəraitdə özünüdərk və özünüinkişaf, özünütəkmilləşdirmə və özünüreallaşdırma ehtiyacları və qabiliyyətləri üçün bir sistem kimi başa düşülür. Bu sistem həmçinin fərdlərə özlərini ekosistemin və cəmiyyətin bir hissəsi kimi hiss etməyə, ətraf dünya ilə əlaqələrini, məsuliyyətlərini, təbiət və cəmiyyət qanunlarına uyğun yaşamaq ehtiyaclarını anlamağa imkan verən yeni ekosentrik dünyagörüşü formalaşdırır. Bu problemlərin həllində aparıcı rol universal, fəlsəfi prinsiplərə və məntiqi əsaslara əsaslanan pedaqoji təhsilin metodoloji inkişafına aiddir.

Universallıq və ekzistensial bütövlük bu gün didaktika və fərdin ətraf aləmi vahid şəkildə qavraya bilməməsi ilə ziddiyyət təşkil edir. Təhsilin vahidliyinin bərpasının təcililiyi bütün humanitar fənlərin sintezinə, təbiətin, cəmiyyətin, bəşəriyyətin və insan varlığının mənasının fəlsəfi cəhətdən ümumiləşdirilmiş anlayışına əsaslanan bilik konsepsiyasına meyil yaratmışdır. Təhsilə vahid yanaşmanın özü tamamlayıcılıq prinsipini nəzərdə tutur. Bu prinsipə əsasən, fərqli baxışlar, konsepsiyalar, yanaşmalar və paradiqmalar bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etmir, əksinə, bir-birini tamamlayır və bütövün müxtəlif aspektlərini ortaya qoyur. İnsanla insan arasında ünsiyyət həqiqətin və universallığın birinci prinsipi və meyarıdır.

Buna görə də təhsil məkanı insani ölçülü məkandır; o, insanın dünyadakı mənaları, hissləri, dəyərləri, məqsədi və çağırışının əbədi ekzistensial problemlərini həll edir. Nəticə etibarilə, təhsil məqsədləri hermenevtik anlayışa tabe olan insanın dəyər-semantik, mənəvi mahiyyətinə müraciət etməlidir. Tədris prosesinin dəyərə əsaslanan xarakterini vurğulamaq, ona məna, ekzistensial məsələlər və ümumbəşəri mədəniyyət sualları aşılamaq sosial və humanitar təhsilin əsas məqsədləridir və buna yalnız iki növ qanuna: ekzistensial və mədəni-tarixi qanunlara riayət etməklə nail olmaq mümkündür. Bu qanunlar insana təsir göstərməyə, onu dəyişdirməyə və məqsədyönlü şəkildə ruhlandırmağa imkan verir, sosial və ekzistensial öz müqəddəratını təyin etməyə, peşəkar və şəxsi inkişafa kömək edir.

Problem metodoloji özünüdərkin sistemli inkişafı üçün sosial və humanitar təhsil üçün proaktiv metodologiyanın hazırlanmasından irəli gəlir. Fikrimizcə, sosial və humanitar təhsilin konseptual əsaslarının transformasiyasına dair fəlsəfi və antropoloji mülahizə vaxtında və aktualdır.

Son illərdə aparılan çoxsaylı tədqiqatlarda qabaqcıl informasiya mexanizmləri, qabaqcıl kollektiv intellekt məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir [9]. Fəlsəfi antropologiya və fenomenologiya məntiqində kollektiv intellekt və informasiya mexanizmləri bunun törəmələri kimi qəbul edilir.

Cəmiyyətimizin uğurlu inkişafı o zaman təhsilin mütərəqqi xarakteri ilə bağlıdır ki, biz müstəqil inkişafa qadir olan insanlar hazırlayaq. Buna görə də indi ən yüksək peşəkar və şəxsi zirvələrə çatmaq əzmində olan fərdlərdə fəal və yaradıcı münasibətin formalaşdırılması hər zamankından daha çox aktuallaşıb. Başqa sözlə, müasir peşəkar mütəxəssis səriştəli, təşəbbüskar, müstəqil, tolerant olmaqla bərabər, akmeoloji yönümlü və inkişaf etmiş metodoloji özünüdərkə sahib olmalıdır.

XXI əsrdə sosial-mədəni kontekstdə sosial və pedaqoji təhsil müxtəlif aspektlərdə nəzərdən keçirilə bilər:

1) təhsilin texnokratik paradiqmasından humanitar paradiqmaya keçid tendensiyasını qeyd edən Boloniya prosesinə uyğun olaraq, Avropa ölkələrində təhsil proseslərinin inteqrasiyası baxımından;

2) dəyişən cəmiyyətdə insanın uyğunlaşması, sosiallaşması və identifikasiyası kontekstində.

Bununla əlaqədar olaraq, sosial və pedaqoji təhsilin bütün əlaqələrini hər bir təhsil subyekti tərəfindən cəmiyyətdə uyğunlaşma və təcrid üçün effektiv fərdi strategiyaların inkişafı üçün şərait

yaratmağa, sosial, şəxsi və peşəkar məhsuldar aspektləri və özünü həyata keçirmə və peşəkar səriştənin inkişaf etdirilməsi üsullarını müəyyən etməyə yönəldilməsi problemi aktuallaşır.

Nəzərov M.H. “Təhsil fəlsəfəsi” adlı dərs vəsaitində göstərir ki, “dəyər şüuru müasir dövrdə dünyagörüşün aparıcı forması olan peşəkar səriştənin özəyidir və o, ətraf aləmə (təbiət, mədəniyyət, cəmiyyət və özünə) qarşı emosional dəyərə əsaslanan münasibəti ifadə edir. Peşəkar səriştə insan fəaliyyətinin müəyyən bir sahəsində hazırda məlum olan mədəniyyət modellərinin bütün dəstini mütəxəssisin mənimsəməsini ideal şəkildə nəzərdə tutan tənzimləyici təhsil dəyəridir" [5].

Peşəkar səriştə aşağıdakıları əhatə edir:

- bir tərəfdən, insanın özünü peşəkar mütəxəssis kimi dərk etmək məqsədilə ümumi mədəni dəyərlər aləminə daxil edilməsi, yəni dar bir peşəkar məkandan insanın geniş mədəniyyət məkanına daxil olması;

- digər tərəfdən, peşə təhsilinin humanistləşdirilməsi, liberallaşdırılması və antropolojiləşdirilməsi.

Bu mövzu insanlığın inkişafının sosial-mədəni kontekstdə dərk edilməsi üçün humanitar elmlərin xüsusiyyətlərinin araşdırılmasını zəruri edir. Əgər təhsilin antropolojiləşdirilməsi onu mədəni kontekstə qaytarmağın yollarından biri kimi nəzərdən keçirilirsə, o zaman ali təhsildə pedaqoji prosesin təşkili və həyata keçirilməsində yeni metodoloji yanaşmaların işlənib hazırlanması tələb olunur.

Sosiomədəni reallığın dərk edilməsi üsullarının unikallığını üzə çıxaran, mənəvi təhsilin predmetində unikal olan hər şeyin nəzəri idrak mexanizmi məsələsinə toxunan fəlsəfə onu təbiət elmlərinə xas olan “izah” kateqoriyasından fərqləndirərək, “anlayış” kateqoriyasını təqdim edir.

Bu gün peşəkar kadrların hazırlandığı müasir təhsil standartları universitet təhsilinin məzmununu onun humanistləşdirilməsi və humanitarlaşdırılması baxımından yeniləşdirməyə çalışır. Universitet təhsili tələbələrin peşəkar inkişafının mənbəyi olan aksioloji, kommunikativ və yaradıcı potensialını nəzərə almır. Şagirdlərin özünüdərketmə və özünütəkmilləşdirmə qabiliyyətlərinin inkişafına yönəlmiş peşəkar özünütəhsilə də kifayət qədər diqqət yetirilmir.

Sinergetika, pedaqogika və psixologiya ilə birlikdə son vaxtlar sürətlə inkişaf edən akmeologiya müəllimlər üçün peşəkar təhsilin diqqətini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirir. Akmeologiya fənlərarası insan tədqiqatlarının yeni sahəsidir və o, optimal peşəkar performansın akme əsaslı formaları kimi, peşəkarlıq və yaradıcılığın inkişaf nümunələrini, texnologiyalarını öyrənən inteqrativ və hərtərəfli bir elmdir.

Sosial pedaqoqların peşəkar hazırlığı üçün antropoloji-akmeoloji modelin sistemli dizaynı göstərdi ki, gələcək mütəxəssislərin subyektiv inkişafı konsepsiyası akmeoloji, antroposentrik, sistemli, mövqeli-rol, fərdi-refektiv inkişaf komponentini əhatə edən vahid yanaşmaya əsaslanarsa, tələbələrin peşəkar səriştəsinin inkişafı müəyyən dərəcədə təsirli olacaqdır. Bütöv insan varlığının ideal forması struktur səviyyələrin: cəmiyyət, qruplar, icmalar və fərdin bir-birini tamamlayan birliyi kimi mövcud olan sosial-antropoloji bütövlükdür.

Baxılan yanaşmanın əsas metodoloji prinsipləri aşağıdakılardır: o, humanist fəlsəfənin, fəlsəfi və psixoloji-pedaqoji antropologiyanın, aksiologiyanın, akmeologiyanın, holizm nəzəriyyəsinin, mədəniyyətlərin dialoqunun ideoloji prinsiplərinə əsaslanır;

- onun predmeti təhsil subyektlərinin real hadisəsidir; vasitə və mexanizmlər insanın özünütanıma qabiliyyətidir: özünütəhsil, özünüinkişaf etdirmə, özünütəkmilləşdirmə;

- təsvir olunan yanaşma kontekstində tədris prosesinin metodları dərketmə metodologiyasından irəli gəlir (anlamaq, qəbul etmək, kömək etmək, dəstəkləmək, xəbərdarlıq etmək);

- dialoqun başvermə yolu kimi, özünü və başqalarını anlamaq bacarığı (empatiya).

Subyektiv inkişaf konsepsiyasının əsas kateqoriyası “dəstəkləyici münasibətlər” anlayışıdır. Təhsil münasibətlərinin məqsədi şagirdlərin daxili aləmlərinin çevrilməsi, yəni onların subyektivliyinin aşılmasıdır. Psixoloji və pedaqoji dəstəyin əsas vasitəsi dəyərə əsaslanan inkişafa yönəlmiş dialoq ünsiyyətidir.

Akmeoloji yanaşma tədqiqatımız üçün fundamental metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Akmeoloji modelə görə (B.G. Ananyev və başqaları), peşəkar inkişaf bir-biri ilə əlaqəli iki altsistemin vəhdətini təmsil edir: fəaliyyətin peşəkarlaşması və fərdin peşəkarlaşması. Bu yanaşmanın həyata keçirilməsi fərdin şəxsi ehtiyatlarının aşkar edilməsinə və aktivləşdirilməsinə, sosial-pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyinin təmin edilməsinə və ən yüksək peşəkarlıq səviyyəsinə nail olunmasına imkan verir. Sosial təhsil sahəsində mütəxəssislərin peşəkar hazırlığının akmeoloji aspekti şəxsiyyətə onun ümumi mahiyyətini mənimsəmək üçün bir vasitə, alət, yəni tam özünühəyata keçirmə, sonsuz özünüinkişaf etdirmə və öz potensialının zirvəsinə çatma vasitəsi kimi baxmaqdan ibarətdir.

Peşəkar kimi sosial pedaqoq müştərinin şəxsiyyətini bütünlükdə – onun bütövlüyünü, ziddiyyətlərini və fərdiliyini dərk etməlidir. Antroposentrik model nöqteyi-nəzərindən insanın mahiyyəti

fərdin aktiv fəaliyyəti nəticəsində dəyişən, ətraf aləmlə eyni vaxtda inkişaf edən və dəyişən açıq sistem kimi başa düşülür. Peşə hazırlığının mahiyyəti bu anlayışla əlaqədar olaraq nəzərdən keçirilir: fərdin özünü inkişaf etdirməsi, peşəkar və mənəvi yüksəlişi, özünü təkmilləşdirməsi üçün mümkün qədər rahat və əlverişli optimal şəraitin yaradılması.

Sosial pedaqoqun peşəkar və şəxsi inkişafı sistemli və vahid yanaşmaya əsaslanmalıdır ki, bu da fəaliyyət subyektində fərdi elementlərin deyil, onun xarakterini və keyfiyyətcə unikallığını, inteqrativ əlaqələrin və onlarin spesifikliyini, funksional və şəxsi xüsusiyyətlərini müəyyən edən sistem formalaşdıran xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Bu günə qədər təhsildə mütəxəssisin peşəkar fəaliyyətinin təhlilinə funksional yanaşma saxlanılıb. Peşəkar əməyin texnoloji strukturu və onun invariant xüsusiyyətləri haqqında ümumi anlayışı təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş tədqiqat mərhələlərindən biri hesab edildiyi müddətcə, bu yanaşmada etiraz edilə bilən heç bir şey yoxdur. Bununla belə, sosial pedaqoq peşəsi yalnız fərdi-şəxsi kontekstdə mənimsənilə bildiyindən, peşəkar və pedaqoji təhsilin əsas istiqaməti olmalıdır. B.G.Ananyev hesab edirdi ki, "bir şəxsin sosial davranışın və müxtəlif sosial fəaliyyətlərin subyekti kimi mövqeyi, onların öz fəaliyyətlərində rəhbər tutduqları şəxsi münasibətlər, münasibət və motivlərin, bu fəaliyyətlərin yönəldildiyi məqsəd və dəyərlərin mürəkkəb sistemini təmsil edir" [10].

Müxtəlif rolları (tərbiyəçi, köməkçi, dost, məsləhətçi, fasilitator) yerinə yetirən sosial pedaqoq humanist yönümlü mövqe nümayiş etdirməyə çağırılır.

Refleksiv-fəaliyyət modelinin həyata keçirilməsi gələcək mütəxəssislərin öz həyat fəaliyyətlərinə, özlərinə münasibətdə fəal mövqe tutmaq və öz inkişafının effektivliyini qiymətləndirmək bacarığının inkişaf etdirilməsi deməkdir.

Peşəkar təhsilə aksioloji yanaşma başqalarına, özünə və dəyərli aktiv kimi peşəkar fəaliyyətə qarşı dəyərə əsaslanan münasibətin formalaşmasına yönəlmişdir. Peşəkar mütəxəssislərin hazırlanması zamanı təhsil prosesinin iştirakçıları arasında münasibətlər psixoloji-pedaqoji dəstək və dəyərə əsaslanan münasibətlərin inkişafı əsasında qurulur. Düşüncə və mənəviyyat şəxsi mənaları və dəyər yönümlərini dəyişdirmək üçün mexanizmlərə çevrilir.

Təhsilə əsas yanaşmaların nəzəri təhlili əsasında ümumi mövqe formalaşdırmaq olar ki, sosial pedaqoqların peşə təhsili prosesi aşağıdakı prinsiplərə cavab verən vahid layihə kimi qəbul edilə bilər: humanistləşdirmə, fundamentallaşdırma, dialoqlaşma, fərdiləşmə, bütövlük, antropoloqlaşma, akmeologizasiya.

Sosial pedaqoqların peşəkar hazırlığı üçün antropoloji-akmeoloji modelin sistemli dizaynı agentlik səviyyələrinin erkən diaqnostikasını, sosial və pedaqoji fəaliyyətlərə motivasiya və dəyərə əsaslanan münasibətin inkişafını, akmeoloji mədəniyyətin inkişafını və sosial-mədəni layihə fəaliyyətlərini həyata keçirməyə hazır olmağı nəzərdə tutur. Mədəni və təhsil məkanı daxilində layihə fəaliyyətlərinin müxtəlifliyi onu sosial-mədəni layihələr üçün məkan kimi xarakterizə etməyə imkan verir. Bu nöqteyi-nəzərdən o, cəmiyyətin inkişafı üçün sosial-mədəni potensial rolunu yerinə yetirir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Mədədov P.Y., Eminov A.İ. Pedaqogika və Evriologiya, Bakı, 2014,240 s.
2.Məmmədova E.B. Sosial işin iqtisadi əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı-2024,762s.
3. Məmmədova E.B. Sosial işin deontologiyası. Dərs vəsaiti. Bakı, ”Elm”-2025,248s.
4. Nəzərov M.H. Müasir dövrdə təhsilin sosial-mədəni problemləri. Monoqrafiya. Bakı - Mütərcim – 2018, 296 s.
5.Nəzərov M.H. Təhsil fəlsəfəsi. Bakı, 2023,- 496s
6. Nəzərov M.H. Təhsilin sosial-fəlsəfi əsasları. Monoqrafiya. Bakı, ADPU, 2023, 456s.
7. Nəzərov M.H. Sosial fəlsəfə. Dərs vəsaiti. Bakı, 2024, 652 s.
8. Ильин В.В. Философская антропология. Москва, 2006. С. 40-41.
9. Урсул А. Концепция высшего образования // Высшая школа экономики. 2006.
10. Ананьев Б.Г. Человек как объект познания. Санкт-Петербург, 2001. С.242
11. Zamanov A.E., Əliyeva H.İ. Sosial işin əsasları. Dərslik. Bakı-2015, 452s.

Rəyçi: t.e.d., prof. Eynulla Mədətli